

Δρ. Δημήτριος Καραμπερόπουλος
 Ιστορικός της Ιατρικής, Πρόεδρος Επιστημονικής
 Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα

Ελληνικός και Ευρωπαϊκός Διαφωτισμός: Η συνθετική διάστασή τους στο έργο του επαναστάτη Ρήγα Βελεστινλή

Πρακτικά Δ' Συνεδρίου: Ελληνικός και Ευρωπαϊκός Διαφωτισμός,
 της Ειδικής Συνοδικής Επιτροπής Πολιτιστικής Ταυτότητας
 της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος, (23-24 Οκτωβρίου 2015),
 εκδόσεις Αρχονταρίκι, Αθήνα 2016, σελ. 367-390

Σαν την εύκαρπη χώρα της Μεσοποταμίας την αρδευόμενη από τους δύο ποταμούς της, παρόμοια και το έργο του Ρήγα Βελεστινλή εμπλουτίζεται από την ελληνική και ευρωπαϊκή πνευματική δημιουργία, τον ελληνικό και τον ευρωπαϊκό διαφωτισμό, αντίστοιχα. Ο Ρήγας ακολούθησε μια συνθετική διαδικασία στη θεωρητική συγκρότησή του καθώς και στη συγκρότηση του στρατηγικού σχεδίου της επανάστασης του. Η συνθετική αυτή διαδικασία του Ρήγα τεκμαίρεται από τη συστηματική μελέτη των έργων του¹, όπως επίσης και από την διερεύνηση υλοποίησης του στρατηγικού σχεδίου της επανάστασής του για την απόκτηση της ελευθερίας από την οθωμανική απολυταρχική εξουσία και την εν συνεχεία δημιουργία μιας δημοκρατικής πολιτείας στο Βαλκανικό χώρο².

Για την επιτυχή οργάνωση των επί μέρους του στρατηγικού σχεδίου της επανάστασής του, ο Ρήγας έκανε σύνθεση στοιχείων από τον Ελληνικό και τον Ευρωπαϊκό Διαφωτισμό, χωρίς να αγκιστρωθεί φανατικά σε ένα εξ αυτών. Χρησιμοποίησε συνθετικά τα κατάλληλα στοιχεία εξ αυτών, όπως διαπιστώνεται από την εν συνεχεία διερεύνηση των τριών μερών του στρατηγικού σχεδίου της επανάστασής του, με την προετοιμασία της επανάστασης, τον ένοπλο αγώνα και τον δημοκρατικό τρόπο διοίκησης του απελευθερωμένου μετά την επανάστασή του βαλκανικού χώρου.

¹ Πρώτη απόπειρα έκδοσης των Απάντων ήταν εκείνη του Λεάνδρου Βρανούση το 1968 στη Σειρά 'Απαντα Νεοελλήνων Κλασικών, σε δύο τόμους, που όμως δεν ήταν πλήρης και επί πλέον χωρίς ευρετήρια. Δεύτερη απόπειρα ήταν της Βουλής των Ελλήνων 2000-2002, η οποία με τον τίτλο «'Απαντα τα Σωζόμενα» εξέδωσε μόνο τα πέντε βιβλία, εκ των οποίων τα δύο χωρίς τα σχετικά ευρετήρια και δεν περιλαμβάνονται τα υπόλοιπα έργα του Ρήγα, η *Επιπεδογραφία της Κωνσταντινουπόλεως*, η *Χάρτα της Ελλάδος*, η *Νέα Χάρτα της Βλαχίας*, η *Γενική Χάρτα της Μολδοβίας* και η εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα ολοκληρώθηκε το 2006 η αναστατική επανέκδοση για πρώτη φορά όλων των έργων του Ρήγα Βελεστινλή με τα αντίστοιχα ευρετήρια τους και το σχολιασμό τους με την επιμέλεια του Δημ. Καραμπερόπουλου, και επί πλέον το 2007 κατά την επέτειο των 250 χρόνων από τη γέννηση του Ρήγα (1757-2007) κυκλοφορήθηκαν και σε ψηφιακό δίσκο (CD-ROM).

² Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Το όραμα του Ρήγα Βελεστινλή: Το στρατηγικό σχέδιο της επανάστασής του», *Πρακτικά Συνεδρίου (30-31 Μαρτίου 2013), Παιδεία και εθνική συνείδηση στην ελληνικό κόσμο. Από την Άλωση μέχρι τις παραμονές της Επανάστασης του 1821. Ζητήματα έρευνας και ερμηνείας*, Αθήνα 2014, σελ. 130-159.

Ωστόσο όμως, από τα πρώτα έργα του, τα οποία εξέδωσε κατά την αρχική επίσκεψή του στη Βιέννη το 1790, διαφαίνεται η συνθετική τακτική του Ρήγα μεταξύ του Ελληνικού και του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού. Συγκεκριμένα, για τη συγγραφή του βιβλίου του *Φυσικής απάνθισμα*³, όπως έχουμε δείξει με τις εργασίες μας, ο Ρήγας χρησιμοποίησε τη Γαλλική Εγκυκλοπαιδεία (Encyclopédie)⁴ των Diderot και D'Alembert, το επίτευγμα αυτό του Γαλλικού Διαφωτισμού, για να καταπολεμήσει τις προλήψεις και τις δεισιδαιμονίες, οι οποίες ήταν διαδεδομένες μέσα στο λαό. Μάλιστα, ο Ρήγας μνημονεύει σε υποσημείωση στο *Φυσικής απάνθισμα* και ένα σχετικό παράδειγμα για τους «βρυκόλακες», οι οποίοι τάχα εμφανίζονταν στο χριστιανικό νεκροταφείο του Βελεστίνου, τη γενέτειρά μου, δεισιδαιμονίες τις οποίες θα βίωσε τότε που ζούσε στα παιδικά και τα νεανικά του χρόνια.

Πήρε λήμματα από την Γαλλική Εγκυκλοπαιδεία για τα θέματα του βιβλίου του *Φυσικής απάνθισμα*, με σκοπό να βοηθήσει να «αναλάβει το πεπτωκός ελληνικόν γένος», όπως γράφει τον πρόλόγο του. Παράλληλα όμως σε πολλά σημεία του βιβλίου του, ο Ρήγας εμπλουτίζει το κείμενο αυτό, που μετέφρασε από την Γαλλική Εγκυκλοπαιδεία, με στοιχεία δηλωτικά του Ορθόδοξου Ανατολικού πιστεύω του. Μνημονεύει τη «Θεία Γραφή» και χρησιμοποιεί τον όρο «ο μέγας δημιουργός» (σελ. 29 και 55), όπως χαρακτηριστικά γράφει, «Κατά την Θείαν Γραφήν το νερόν, ήτοι η θάλασσα εκτίσθη πρώτον, και δεν επιδέχεται αμφιβολίαν πως την αλάτισεν ευθύς ο μέγας δημιουργός, καθώς είναι έως τώρα».

Επίσης, σε άλλα σημεία του βιβλίου *Φυσικής απάνθισμα* αναφέρεται στην «Θεία πρόνοια» και στον «δημιουργό», «*Ημείς ιξεύρομεν πω η Θεία πρόνοια δεν έκαμε πράγμα περιττόν εις τον κόσμον*» (σελ. 158), «*εις το πλάγι της μήτρας παρατηρούν οι ανατόμοι ένα μικρόν σακουλάκι (=ωοθήκη) μέσα εις το οποίον ο δημιουργός του παντός έβαλεν ένα κάποιον αριθμόν μικρών αυγών (=ωαρίων)*», (σελ. 146). Ακόμη, χαρακτηριστικά παρατηρεί για την σοφία του Δημιουργού, «*Όθεν ας φωνάζωμεν όλοι ομού, Κύριε τα έργα σου είναι μεγάλα και πολλά, πάντα εν σοφία εποίησας και έργα των χειρών σου εισίν οι ουρανοί*», (σελ. 107). Ωστόσο μνημονεύει το ηλιοκεντρικό σύστημα και τον Κοπέρνικο, τις πρόσφατες σχετικές επιστημονικές επιτεύξεις, προσθέτοντας μια υποσημείωση, την οποία έλαβε την τελευταία στιγμή από την Γαλλική Εγκυκλοπαιδεία, όπως έχουμε υποστηρίξει⁵, για την συνεισφορά των αρχαίων Ελλήνων, του Νικήτα Συρακούσιου για την περιφορά της γης περί τον άξονά της, του Φιλόλαου και του Αρίσταρχου του Σάμιου για την περιφορά της γης περί τον ήλιο.

Παρόμοια ο Ρήγας και στο λογοτεχνικό μετάφρασμά του από τα γαλλικά *Σχολείον των ντελικάτων εραστών*⁶ στον πρόλογο του επισημαίνει στον αναγνώστη ότι ορισμένοι θα ακονίσουν την γλώσσα τους για να τον κατηγορήσουν ότι μετέφρασε από την Ευρώπη «*ερωτική ύλη*», ερωτικά δηλαδή διηγήματα για τους νέους και τις νέες. Όμως, τονίζει ότι τα ερωτικά αυτά διηγήματα καταλήγουν σε γάμο, ο οποίος, όπως τονίζει, είναι μυστήριο σύμφωνα με την Ανατολική Ορθόδοξη Εκκλησία. Άριστος συνδυασμός μεταξύ της ευρωπαϊκής και της ελληνική πνευματικής δημιουργίας.

³ Ρήγα Βελεστινλή, *Φυσικής απάνθισμα*, Βιέννη 1790, αναστατική επανέκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, με την προσθήκη ευρετηρίου, Αθήνα 2006, στην οποία αντιστοιχούν οι μνημονευόμενες στη συνέχεια σελίδες.

⁴ Δημ. Καραμπερόπουλου, «Η Γαλλική “Encyclopédie” ένα πρότυπο του έργου του Ρήγα “Φυσικής απάνθισμα”», *Ο Εραμιστής*, τόμ. 21, 1997, σελ. 95-128, και ανεξάρτητα Αθήνα 2000 (σελ. 42).

⁵ Δημ. Καραμπερόπουλου, «Η Γαλλική “Encyclopédie” ένα πρότυπο...», *ό.π.*, σελ. 101, υποσ. 23.

⁶ Ρήγα Βελεστινλή, *Σχολείον των ντελικάτων εραστών*, Βιέννη 1790, αναστατική επανέκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, με την προσθήκη ευρετηρίου, Αθήνα 2006, σελ. [α'].

Ακόμη εκείνη την εποχή εμπλούτιζε τις πολιτικοκοινωνικές του γνώσεις με ένα αξιόλογο έργο του γαλλικού διαφωτισμού, το *Πνεύμα των νόμων* του Μοντεσκιέ (Montesquieu, 1689- 1755). Το είχε μάλιστα μεταφράσει κατά το ήμισυ και σκόπευε να το τύπωνε, όπως ο ίδιος δήλωνε στην τελευταία σελίδα του *Φυσικής απάνθισμα*, «Αν κανένας φιλογενής αγαπά να κοπιάση μεταφράζοντας προς όφελος του Γένους κανένα βιβλίο, ας μην επιχειρησθή το *Esprit des loix par monsieur Montesquieu* επειδή και είναι μισομεταφρασμένο υπ' εμού και τελειώνοντας έχει να τυπωθή».

Παράλληλα, ο Ρήγας διάβαζε τον *Αιμίλιο* του Ρουσσώ (J.J. Rousseau, 1712-1778), όπως έχει τεκμηριωθεί από τον Λεάνδρο Βρανούση⁷, ο οποίος ταύτισε τα γαλλικά κείμενα στον πρόλογο του *Φυσικής απάνθισμα*, πως ήταν από τον *Αιμίλιο*. Στο ίδιο βιβλίο ο Ρήγας μας δίνει την πληροφορία ότι μελετούσε τα έργα του Βολταίρου, (Voltaire, 1694-1778). Συγκεκριμένα στο κεφάλαιο «Περί παλίρροιών»⁸ αναφέρει ότι διάβαζε τα έργα του Βολταίρου και επισημαίνει ένα λάθος του, όταν υποστήριζε πως στη Μεσόγειο Θάλασσα δεν υπάρχουν παλίρροιες. Χαρακτηριστικά ο Ρήγας σημειώνει σε πρώτο πρόσωπο, «Αναγινώσκοντας τα συγγράμματα του περιφήμου Βολταίρ, είδον εις σαράντα μέρη αποφασιστικώς [=κατηγορηματικώς] να λέγη πως εις την Μεσόγειον θάλασσαν, δεν είναι παλίρροιαι και απόρησα πως έκαμε τοιούτον λάθος ένα τόσο μεγάλο πνεύμα». Μάλιστα, ο Ρήγας σε ηλικία 33 ετών κρίνει αυτήν την άποψη του Βολταίρου, που δείχνει τη δυναμική και το ανεξάρτητο του πνεύματός του, «Πλήν συγχωρητέος, επειδή πάντοτε επισφαλείς αι επίνοιαι και των πλέον σοφών ανθρώπων».

Πράγματι ο Βολταίρος υποστηρίζει ότι δεν υπάρχουν παλίρροιες στη Μεσόγειο Θάλασσα, όπως για παράδειγμα γράφει σχετικά στο έργο του *Elemens de la philoshophie de Newton, 1738*⁹, (III partie, ch.13), «...ils oublient que la Méditerranée ne croupit point, quoiqu'elle n'ait point de marée». Ευελπιστούμε πως κάποια στιγμή θα γίνει μια αναλυτική διερεύνηση αν πράγματι είναι στα έργα του Βολταίρου σαράντα οι αναφορές για το ότι δεν υπάρχουν παλίρροιες στη Μεσόγειο ή είναι μια σχηματική υπερβολή του Ρήγα για να δείξει το λάθος του Βολταίρου¹⁰.

Από τα παραπάνω παρατηρούμε ότι ο Ρήγας ήδη από την πρώτη περίοδο της πνευματικής του παρουσίας ακολουθούσε μια συνθετική τακτική, χρησιμοποιώντας στοιχεία από τον ευρωπαϊκό διαφωτισμό και από την ελληνική εμπειρία.

Η συνθετική τακτική του Ρήγα μεταξύ του ευρωπαϊκού και ελληνικού διαφωτισμού παρατηρείται και στη δεύτερη φάση της δημιουργικής του παραγωγής, στα έργα του 1797. Σε αυτά παρατηρούμε τη συγκρότηση ενός στρατηγικού σχεδίου για την επανάσταση των σκλαβωμένων με σκοπό την ελευθερία τους και τη δημιουργία μιας κοινωνικής δημοκρατικής πραγματικότητας στο Βαλκανικό χώρο. Έπαιρνε στοιχεία και από τους δύο πνευματικούς χώρους, επιδιώκοντας να έχει όσο το δυνατόν τη μέγιστη απόδοση των επαναστατικών του προσπαθειών για το τελικό

⁷ Λ. Βρανούση, *Ρήγας*, Αθήνα [1954], σελ. 254. Ρ.Αργυροπούλου-Λουγγή, «Η απήχηση του έργου του Ρουσσώ στην Νεοελληνικό Διαφωτισμό», *Ο Ερασιστής*, τόμ. 11, 1974, σελ. 197-216.

⁸ Ρήγας Βελεστινλής, *Φυσικής απάνθισμα...*, ό. π., σελ. 64.

⁹ Σύμφωνα με την ενημέρωσή μας από το Ίδρυμα Βολταίρου του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης το κείμενο βρίσκεται στα Έπαντα του Βολταίρου, OCV, vol. 15, p. 511.

¹⁰ Ενδιαφέρουσα πάντως είναι και η εργασία του Βολιώτη Καθηγητού Ιστορίας του Πανεπιστημίου Αθηνών Δημητρίου Παντελοδήμου, «Ενέργειες του Βολταίρου προς απελευθέρωση της Ελλάδος κατά την διάρκεια του Ρωσο-τουρκικού πολέμου 1768-1774», ανάτυπο εκ του περιοδικού *Ηπειρωτική Εστία*, τεύχος 211-212, Ιωάννινα 1969.

αποτέλεσμα, το γκρέμισμα της οθωμανικής τυραννίας και την απόκτηση της ελευθερίας.

Σο πρώτο μέρος του στρατηγικού του σχεδίου γίνεται προετοιμασία της επανάστασής του. Ήθελε ο Ρήγας να ενισχύσει πρώτα το ηθικό των σκλαβωμένων, να τους εμπυχώσει, ώστε να πάρουν τα όπλα για τον ένοπλο αγώνα της επανάστασης. Γνώριζε ο Ρήγας πως με στιχουργήματα δεν εμπυχώνονται οι σκλαβωμένοι. Μόνο με παιάνες εμπυχώνονται. Γι' αυτό και συνέθεσε τον *Θούριο* και τον *Ύμνο Πατριωτικό*. Τόνιζε ο Ρήγας πως πάνω και από τη ζωή το πρώτιστο αγαθό είναι η ελευθερία, «*Καλλίό 'ναι μιας ώρας ελεύθερης ζωής, παρά σαράντα χρόνοι σκλαβιά και φυλακή*» (*Θούριος*, στίχ. 7-8). Όσοι έκτοτε άκουγαν τα κηρύγματα του *Θούριου*¹¹, άλλαξε η ψυχή τους για απόφαση για αγώνα. Πολλά τα παραδείγματα, όπως εκείνο το χαρακτηριστικό το μνημονευόμενο από τον Φωριέλ¹² στα χρόνια του Αγώνα.

Ενδιαφέρον έχει να επισημανθεί ότι ο Ρήγας για τη μουσική των δύο αυτών επαναστατικών τραγουδιών, των παιάνων, χρησιμοποίησε γνωστή μουσική της εποχής στην Ελλάδα και τη Γαλλία αντίστοιχα. Για μεν τον *Θούριο*, όπως γράφει και στον τίτλο, χρησιμοποίησε το πλατιά τότε διαδεδομένο τραγούδι «*Μια προσταγή μεγάλη*», το οποίο αναφέρεται στα πρόσφατα κατορθώματα του Λάμπρου Κατσώνη¹³ (1752-1794). Έτσι γρήγορα ο *Θούριος* διαδόθηκε απ' άκρη σε άκρη του Βαλκανικού χώρου, ενισχύοντας την απόφαση των σκλαβωμένων για επανάσταση, για την ελευθερία τους.

Παράλληλα, στον δεύτερο παιάνα του με τίτλο *Ύμνος πατριωτικός*, για να εμπυχώσει τους σκλαβωμένους ο Ρήγας μνημονεύει, εκτός από τους προγόνους, Ηρακλή, Λεωνίδα, Μέγα Αλέξανδρο, και 35 φημισμένους κλεφταρματολούς και επί πλέον στη στροφή 13 αναφωνεί πως όποιος είναι καλός και ορθόδοξος χριστιανός πρέπει να αρχίσει τον ένοπλο αγώνα για το συνδράμει το γένος του,

«*Όποιος λοιπόν είναι καλός,
κι ορθόδοξος χριστιανός,
με τα' άρματα στο χέρι,
ας δράμη σαν ξεφτέρι,
το γένος του να σώση*».

Αλλά σε αυτόν τον παιάνα ο Ρήγας χρησιμοποίησε τη μουσική από την ευρύτατα διαδεδομένη γαλλική *Καρμανιόλα*, «*Το φοβερό αυτό εμβατήριο της γκιλοτινας... που η μουσική του ηχούσε σαν εγερτήριο σάλπισμα, ενθουσίαζε τα πλήθη κι ενέπνεε τρόμο στους αντιπάλους*», όπως γράφει ο Λεάνδρος Βρανούσης¹⁴.

Επί πλέον, ο Ρήγας για να ενισχύσει το ηθικό των σκλαβωμένων πρόσφερε ως πρότυπο ανδρείας, αγωνιστικότητας και αποφασιστικότητας τον Μέγα Αλέξανδρο¹⁵, μια πολύ σωστή κίνηση διότι γνώριζε τη δύναμη του προτύπου, το οποίο έχει ανάγκη ο λαός. Παίρνει από το Μουσείο της Βιέννης σχετική παράσταση και τυπώνει την

¹¹ Απ. Β. Δασκαλάκη, *Τα εθνεγερτικά τραγούδια του Ρήγα Βελεστινλή*, έκδοση Ε.Γ. Βαγιονάκη, Αθήνα 1977, σελ. 16-53. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Ο Θούριος εμπυχωτής των ραγιάδων επαναστατών*, έκδοση Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2009. Του ίδιου, *Ρήγα Βελεστινλή Θούριος: Ανάλυση*, υπό δημοσίευση στα Πρακτικά του Συνεδρίου «Ελεγεία, πατριωτικά Θούρια στην ελληνική ποίηση από 7ο αι. μέχρι σήμερα», 21 Ιουλίου 2013, Βάλια Κάλντα Γρεβενών, και σε ανάρτηση, www.karaberopoulos.gr/images/files/Thourios.Analysis.pdf

¹² Cl. Fauriel, *Chants populaires de la Grèce moderne*, Paris, 1825, τόμ. 2, σελ. 15 κ.εξ.

¹³ Βλ. Γιούρι Πριάχιν, *Ο Λάμπρος Κατσώνης στην ιστορία της Ελλάδας και της Ρωσίας*. Επιμέλεια-Συμπλήρωμα Πάνου Ν. Στάμου, Αθήνα 2005.

¹⁴ Λεάνδρου Βρανούση, *Ο «Πατριωτικός Ύμνος» του Ρήγα και η Ελληνική «Καρμανιόλα*, Αθήνα 1960, σελ.12-13. Το βασικό μέρος της μελέτης αυτής πρωτοδημοσιεύθηκε στον τόμο *Εις μνήμην Κωνστ. Αμάντου*, Αθήνα 1960, σελ. 299-336.

¹⁵ Δημ. Καραμπερόπουλου, *Ο Μέγας Αλέξανδρος του Ρήγα Βελεστινλή, Βιέννη 1797. Επιμέλεια-Σχόλια*, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2006.

εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου, με τους τέσσερις στρατηγούς του και τέσσερις παραστάσεις από τα κατορθώματά του, τη νίκη στον Γρανικό ποταμό, την είσοδο στη Βαβυλώνα, την οικογένεια του Δαρείου να προσκυνάει στα πόδια το Μ. Αλεξάνδρου, αναγράφοντας πως ο Μ. Αλέξανδρος χάλασε την αυτοκρατορία των Περσών.

Ακόμη ο Ρήγας για να δείξει στους σκλαβωμένους τη δόξα των προγόνων τους, για να σμιλέψει την ιστορική συνειδήσή τους, μετέφρασε από τα γαλλικά και εξέδωσε το βιβλίο *Νέος Ανάχαρσις* του Αββά Barthélemy, το οποίο είχε μεγάλη απήχηση στην Ευρώπη και είχε μεταφραστεί σε όλες σχεδόν τις γλώσσες της Ευρώπης. Είναι ένας ύμνος στη δόξα της αρχαίας Ελλάδος. Ωστόσο όμως, έχει ενδιαφέρον να μνημονεύσουμε και τις παρατηρήσεις του Ρήγα στην λαθεμένη παραπομπή του J.J.Barthélemy στον Όμηρο, διορθώνοντας το σχετικό λάθος του, στοιχείο, το οποίο δείχνει πως οτιδήποτε έπαιρνε το ήλεγχε και έκανε τις απαραίτητες παρατηρήσεις, δείγμα της ανεξαρτησίας του πνεύματός του, και παράδειγμα για τους Έλληνες.

Συγκεκριμένα, ο Γάλλος συγγραφέας κάνει αναφορά στο μαντείο της Δωδώνης της Ηπείρου στην αρχή του Κεφ. ΛΣΤ'. «*Οδοιπορεία της Ηπείρου*», (σελ. 162) και παραπέμπει στον Όμηρο, «*Όμηρ. Ιλιάδ. Β', στίχ. 750*». Η παραπομπή αυτή είναι η ίδια, όπως παρατηρήσαμε, και στο γαλλικό κείμενο, «*Homer, Iliad 2, v. 750*». Σε εκτενή υποσημείωσή του ο Ρήγας διορθώνει τον Γάλλο συγγραφέα με την επισήμανση ότι ο Όμηρος στην παρατεθείσα παραπομπή ομιλεί για την Δωδώνη της Θεσσαλίας, το σημερινό Λιβάδι¹⁶ και όχι για τη Δωδώνη της Ηπείρου. Μάλιστα ο Ρήγας παραθέτει και το σχετικό χωρίο από τον Όμηρο με μερικές παρατηρήσεις, για να έχει ο αναγνώστης σωστή εικόνα για τη διόρθωση που κάνει. Χαρακτηριστικά ο Ρήγας γράφει, «*Η μαρτυρία του Ομήρου, οπού αναφέρει εδώ ο Ανάχαρσις, ας μοι είναι συγχωρημένον να ειπώ, ότι είναι δι' άλλην Δωδώνη:*

*Γουνεύς δ' εκ Κύφου ήγε δύο και είκοσι νήας
Τώδ' Ενιήνες έποντο μενεπτόλεμοι τε Περαιβοί,
Οι περί Δωδώνην δυσχείμερον οικι' έθεντο,
Οι τ' αμφ' ιμερτόν Τιταρήσιον έργ' ενέμοντο.*

Αύτη η πλησίον του Τιταρησίου Δωδώνη κείται εις τας εσχατίας του Ολύμπου εις την Θεσσαλίαν και λέγεται σήμερον Λιβάδι. Και εν ή το μαντεϊόν, εις τας του Τομάρου εις την Ηπειρον, και λέγεται παλαιά Αγια Παρασκευή. Η μεν παράλιος του Θερμαϊκού κόλπου, η δε μακρά απέχουσα και του Αδριατικού. Καί άλλως, η δυτική Ελλάς δεν συμπεριείχεται εις την κατά Τρωάδος συνωμοσίαν¹⁷, οπού να ισχύη η μαρτυρία. Φαίνεται ούν, ότι η ομωνυμία εξηπάτησε τον θεϊόν αυτόν συγγραφέα. Πλήν, αμφοτέροι ορειναί, δυσχείμεροι, και εις τον αυτόν σχεδόν παράλληλον κείμεναι»¹⁸. Διαπιστώνεται κατ' αυτόν τον τρόπο ότι ο Ρήγας μελετούσε και την ελληνική γραμματεία.

Επί πλέον διαπιστώνεται ότι ο Ρήγας συνδέει το ένδοξο παρελθόν με το παρόν, αναγράφοντας δίπλα στα αρχαία τοπωνύμια τη σύγχρονή τους ονομασία,

¹⁶ Στη *Χάρτα της Ελλάδος*, φύλλο 5, στη Θεσσαλία δίπλα στον Τιταρήσιο ποταμό ο Ρήγας γράφει «Δωδώνη.Λιβάδι».

¹⁷ Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι ο Ρήγας χαρακτηρίζει ως «συνωμοσίαν» την εκστρατεία κατά της Τροίας.

¹⁸ *Ρήγα Βελεστινλή, Νέος Ανάχαρσις, τόμος τέταρτος, Βιέννη 1797*, αναστατική φωτομηχανική επανέκδοση με την επιμέλεια-σχολιασμό-ευρετήριο Δημ. Καραμπερόπουλου από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστινίου-Ρήγα, Αθήνα 2006, σελ. 162-163. Προσθέτουμε ότι, όπως παρατηρήσαμε, ο Χρυσοβέργης Κουροπαλάτης, ο οποίος μετέφρασε και εξέδωσε το 1819 την *Περιήγηση του Νέου Αναχάρσιδος*, Βιέννη 1819, τόμ. τρίτος, σελ. 272, παραθέτει την παραπομπή στον Όμηρο του Γάλλου συγγραφέα χωρίς καμία διόρθωση ή μνεία της παρατήρησης του Ρήγα, στοιχείο που δείχνει ότι δεν πρόσεξε το λάθος και δεν θα διάβασε την έκδοση του Ρήγα με τη σχετική διόρθωση.

συμβάλλοντας κατ' αυτόν τον τρόπο στη γνώση του ιστορικού παρελθόντος, της πνευματικής κληρονομιάς, στοιχεία απαραίτητα για την εμπύχωση των σκλαβωμένων. Για παράδειγμα γράφει «Αίγιον-Βοστίτσα», «Λευκάς-αγία Μαύρα», «Φεραί-Βελεστίνου», «Συκούριον-Κεσερλί», γίνεται έτσι ο Ρήγας πρωτεργάτης της αντικατάστασης των ξενόγλωσσων τοπωνυμίων με αντίστοιχα ελληνικά, τα οποία λόγω της σκλαβιάς χάθηκαν, όπως παρατηρούσε και για τα ονόματα των χορών, των οποίων μνημονεύει τα τούρκικα ονόματά τους σε υποσημείωση στο *Νέο Ανάχαρσι* με την παρατήρηση, «*Αφού εχάσαμεν το παν, συνεχάσησαν και τα ονόματα των χορών*»¹⁹.

Στο πλαίσιο της ενδυνάμωσης της ιστορικής συνείδησης των σκλαβωμένων με την ανάδειξη του ένδοξου παρελθόντος, ο Ρήγας επί πλέον μετέφρασε *Τα Ολύμπια*²⁰ του Μεταστάσιο (Pietro Metastasio, 1698-1792), για να δείξει τα ολυμπιακά αγωνίσματα της αρχαιότητας. Μάλιστα, στο εισαγωγικό του κείμενό του δίνει και μια σημαντική πληροφορία, πως πολλά εξ αυτών των ολυμπιακών αγωνισμάτων διατηρούνταν στην εποχή του στον σκλαβωμένο ελληνικό χώρο. Δείχνει κατ' αυτόν τον τρόπο τη διαχρονικότητα του ελληνισμού.

Παρατηρούμε ότι κατά την προετοιμασία της επανάστασής του, που αποτελεί το πρώτο μέρος του στρατηγικού σχεδίου του, ο Ρήγας χρησιμοποίησε στοιχεία από την ελληνική και τη γαλλική πνευματική δημιουργία για να εμπνεύσει τους σκλαβωμένους, να ενισχύσει το ηθικό τους και να σμιλεύσει την ιστορική αυτοσυνείδησή τους, ώστε να φθάσουν στο επίπεδο να αδράξουν τα όπλα για τον ένοπλο αγώνα, που θα χρειαζόταν και τη ζωή τους να θυσιάσουν.

Γνώριζε ο Ρήγας πως χωρίς τη στρατιωτική νίκη ενάντια στην οθωμανική τυραννία δεν αποτινάσσεται η σκλαβιά, δεν αποκτιέται η ελευθερία. Γι' αυτό, εκτός από την ενίσχυση του ηθικού και την εμπύχωση των σκλαβωμένων, περιέλαβε στο στρατηγικό σχέδιο της επανάστασής του τον ένοπλο αγώνα των σκλαβωμένων ενάντια στην απολυταρχική οθωμανική εξουσία. Και για τον σκοπό αυτό χρησιμοποίησε πάλι στοιχεία από την ευρωπαϊκή δημιουργία και την ελληνική εμπειρία

Συγκεκριμένα, ο Ρήγας ενδιαφέρθηκε για την εκπαίδευση των σκλαβωμένων, καθώς οι περισσότεροι από αυτούς ήταν άπειροι στην τέχνη του πολέμου²¹. Μόνο αν ήταν εκπαιδευμένοι στην τέχνη του πολέμου θα ήταν δυνατόν να αντιπαλαίσουν με τα εξασκημένα οθωμανικά στρατεύματα²². Έστι ο Ρήγας πριν από την κάθοδό του στην Ελλάδα, μετέφρασε το *Στρατιωτικόν Εγκόλπιον*²³ του διάσημου Αυστριακού

¹⁹ Ρήγα Βελεστινλή, *Νέος Ανάχαρσις...*, ό.π., σελ. 125.

²⁰ Δημ. Καραμπερόπουλου, *Ο Ρήγας μεταφραστής των Ολυμπίων του Μεταστάσιο*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2001.

²¹ Απόστολου Βακαλόπουλου, *Τα ελληνικά στρατεύματα του 1821. Οργάνωση, ηγεσία, τακτική, ήθη, ψυχολογία*, εκδόσεις Καραγιάννη, Θεσσαλονίκη 1970, βλ. ενδεικτικά στη σελ. 18, «...οι Έλληνες και προπάντων οι Πελοποννήσιοι έμπαιναν στον πόλεμο "αυτοσύλλεκτοι" και αγύμναστοι. Καθένας, έχοντας για σύνθημα την κραυγή "θάνατος στους Τούρκους", οπλιζόταν αυθόρμητα με ό,τι μπορούσε και χτυπούσε τον πιο κοντινό του εχθρό. Σε όλη την επαναστατημένη Ελλάδα παρατηρήθηκε το ίδιο».

²² Λίγα χρόνια αργότερα ο Αδαμάντιος Κοραής συμβούλευε σχετικά τους νέους Έλληνες, «Όσοι είσθε την ηλικίαν νεώτεροι, προθυμήθητε να μάθετε από τους σοφούς Γάλλους την τακτικήν, ήγουν την επιστήμην του πολέμου, επιστήμην η οποία πολλαπλασιάζει την φυσικήν δύναμην, αυξάνει το θάρσος και την ανδρείαν, επιστήμην, εις οίγα όγια, αναγκαιοτάτην εις εκείνους όσοι θέλουσι να ζώσιν ελεύθεροι», *Σάλπισμα πολεμιστήριον*, εν Αλεξανδρεία, εκ της ελληνικής τυπογραφίας Ατρομήτου του Μαραθωνίου 1801, φωτομηχανική επανέκδοση από ΚΝΕ/ΕΙΕ, Αθήνα 1883, σελ. 17.

²³ Ο γαλλικός τίτλος του βιβλίου είναι *Maximes du guerre* και εκδόθηκε το 1771, έκδοση την οποία πιθανότατα ο Ρήγας να χρησιμοποίησε. Από φωτοαντίγραφο της έκδοσης αυτής της Βιβλιοθήκης του

στρατάρχη L.A. von Kevenhüller (1683-1744) και το τύπωσε, ώστε να το έχει έτοιμο στην Ελλάδα. Είναι μια πολύ σωστή ενέργεια του Ρήγα. Δείχνει πόσο προνοητικός και μεθοδικός ήταν. Όμως μετά την προδοσία και τη σύλληψη του Ρήγα, το βιβλίο κατασχέθηκε στο βιβλιοδετείο και έτσι μέχρι σήμερα δεν έχουμε ούτε ένα αντίτυπο. Είναι από τα ζητούμενα της ιστορικής έρευνας. Ό,τι γνωρίζουμε, το ξέρουμε από τα Ανακριτικά έγγραφα των Λεγράνδ και Αμάντου²⁴, στα οποία γίνεται αναφορά για το *Στρατιωτικόν εγκόλπιον* και για τον σχεδιαζόμενο ένοπλο αγώνα των σκλαβωμένων.

Χαρακτηριστικά, εν προκειμένω, είναι τα λόγια του Ανώνυμου του Έλληνας, για τη σημασία ενός βιβλίου στα ελληνικά για την πολεμική τέχνη. Στην *Ελληνική Νομαρχία*, το 1806 ευχόταν κάποιος να μεταφράσει ένα εγχειρίδιο περί πολεμικής τέχνης, το οποίο θα ήταν απαραίτητο για να την μάθουν οι σκλαβωμένοι, οι οποίοι ήταν άπειροι σε αυτήν, «*Των αρμάτων η επιστήμη είναι διεξοδικωτάτη, και χρειάζεται εν πόνημα όχι μικρόν περί αυτής, δια το οποίον οι νυν Έλληνες μεγάλην χρείαν έχουσι και άμποτες κανέναν φιλογενής να το κατορθώση, δια να μάθωσιν όλοι, πόσον η τέχνη του πολέμου είναι μεγάλη*»²⁵. Ο Ρήγας είχε ήδη μεταφράσει και εκδώσει το βιβλίο. Δεν γνώριζε ο Ανώνυμος ο Έλληνας τη μετάφραση και έκδοση αυτή του Ρήγα, διότι όλα τα αντίτυπα κατασχέθηκαν και καταστράφηκαν μετά την προδοσία του και δεν είχαν κυκλοφορηθεί.

Ακόμη, ο Ρήγας συνιστούσε τη χρήση από τους στρατιώτες, του καινούργιου εξαρτήματος του όπλου στην Ευρώπη, της ξιφολόγχης. Ιδιαίτερα στο Σύνταγμά του στο Παράρτημα, που είναι δικό του κείμενο, σημειώνει, «*Όλοι οι Έλληνες στρατιώται έχουν μίαν μπαγιονέταν (ξιφολόγχη), την οποίαν φορούν εις την μέσην των ωσάν χαντζιάρι, και εν καιρώ ανάγκης ή παρατάξεως την περνούν εις το τουφέκι των*»²⁶. Προσθέτουμε ότι ο Απόστολος Βακαλόπουλος²⁷ στο βιβλίο του *Τα Ελληνικά στρατεύματα του 1821*, αναφέρει μαρτυρίες, όπως εκείνης του Φωτάκου και άλλες, για την έλλειψη της ξιφολόγχης στους επαναστάτες του 1821.

Ενδιαφέρον έχει να επισημανθεί ότι στον *Θούριο* του ο Ρήγας έχει πολλά στοιχεία για τον ένοπλο αγώνα των σκλαβωμένων. Δείχνουν την ικανότητα της συστηματικής οργάνωσης και της αποτελεσματικότητας των ενεργειών του. Δίνει οδηγίες για τις χερσαίες και τις ναυτικές ελληνικές δυνάμεις. Συγκεκριμένα, γνώριζε ο Ρήγας ότι πολλοί Έλληνες βρίσκονταν σε ξένους στρατούς, ως απλοί στρατιώτες ή ως αξιωματικοί. Όπως για παράδειγμα στο Βασίλειο της Νεαπόλεως²⁸ υπήρχε

Κογκρέσου μεταφράστηκε στα ελληνικά με σκοπό να το εκδώσουμε με σχετικό σχολιασμό, ώστε να γίνει γνωστό το περιεχόμενο του *Στρατιωτικού Εγκολπίου* του Ρήγα.

²⁴ Αιμ. Λεγράνδ-Σπ. Λάμπρου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή και των συν αυτό μαρτυρησάντων*, Αθήνα 1891, φωτομηχανική επανέκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστινίου-Ρήγα με την προσθήκη ευρετηρίου, (επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου), Αθήνα 1996, (β' έκδ. 2006), σελ. 19. Κων. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1930, αναστατική επανέκδοση με την προσθήκη ευρετηρίου από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστινίου-Ρήγα, (επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου), Αθήνα 1997.

²⁵ Ανώνυμου του Έλληνας, *Ελληνική Νομαρχία, ήτοι Λόγος περί Ελευθερίας*, εν Ιταλία 1806, Φιλολογική απομνημείωση-κείμενο-σχόλια-εισαγωγή Γ. Βαλέτας, Μελετήματα, Ν. Α. Βέης και Μ. Σιγούρος, Αθήνα 41982, σελ. 78. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Τι γνώριζε ο Ανώνυμος συγγραφέας της "Ελληνικής Νομαρχίας" για τον Ρήγα Βελεστινλή», *Νέα Εστία*, τεύχ. 1862, Ιούνιος 2014, σελ. 684-693.

²⁶ Ρήγα Βελεστινλή, *Τα Επαναστατικά. Επαναστατική Προκήρυξη, Δίκαια του Ανθρώπου, Το Σύνταγμα, Θούριος, Ύμνος Πατριωτικός*, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστινίου-Ρήγα, Αθήνα 52005, σελ. 61.

²⁷ Απόστολου Βακαλόπουλου, *Τα ελληνικά στρατεύματα του 1821...ό.π.*, σελ. 190.

²⁸ Η *Εφημερίς*, Βιέννη 1797, των Σιατιστινών αδελφών Πούλιου έγγραφε σχετικά για το «Μακεδονικό στρατεύμα» στο Βασίλειο της Νεαπόλεως. *Εφημερίς, η αρχαιότερη ελληνική εφημερίδα που έχει διασωθή, Βιέννη 1791-1797*. Ανασυγκρότηση της σειράς σε φωτοτυπική επανέκδοση, επιμ. Λεάνδρου Βρανούση, έτος έβδομον 1797, Ακαδημία Αθηνών, Κέντρον Ερεύνης του Μεσαιωνικού και Νέου

σύνταγμα με πολλούς Έλληνες, καθώς και στο ρωσικό στρατό αρκετοί Έλληνες υπηρετούσαν²⁹. Γι' αυτό ο Ρήγας τους προσκαλεί να έρθουν στην πατρίδα και να αγωνιστούν για την ελευθερία της, τονίζοντας το απαράμιλλο πως είναι ενδοξότερο να πεθάνει κανείς για την πατρίδα του, από το να υπηρετεί του ξένους.

*«Και όσοι του πολέμου την τέχνην αγροικούν,
εδώ ας τρέξουν όλοι, Τυράννους να νικούν.*

*Ως πότ' οφφικιάλος σε ξένους βασιλείς;
Έλα να γένης στύλος δικής σου της φυλής.
Κάλλιο για την πατρίδα κανένας να χαθή,
ή να κρεμάση φούντα για ξένον στο σπαθί»,*

Θούριος, στίχ. 51-52, 55-58.

Παράλληλα, ο Ρήγας ήξερε τη σημαντική ναυτική δύναμη των Ελλήνων, η οποία λίγες δεκαετίες πιο πριν είχε αρχίσει ραγδαία να αναπτύσσεται³⁰. Γι' αυτό και απευθύνεται στους ναυτικούς και τους προσκαλεί να κτυπήσουν τον εχθρό.

*«Δελφίνια της θαλάσσης, αζδέρια των νησιών,
σαν αστραπή χυθήτε, κτυπάτε τον εχθρόν.
Της Κρήτης και της Νύδρας θαλασσινά πουλιά,
καιρός είν' της Πατρίδος ν' ακούστε τη λαλιά»,*

Θούριος, στίχ. 77-80.

Γνώριζε ωστόσο ο Ρήγας ότι ο Σουλτάνος υποχρέωνε του σκλάβους Έλληνες των νησιών να στέλνουν τα παλληκάρια τους για ναύτες στην τούρκικη αρμάδα, στα πολεμικά του καράβια. Και ο Ρήγας βροντοφωνεί πως με τη κήρυξη της επανάστασής του όλοι αυτοί οι Έλληνες ναύτες που υπηρετούν αναγκαστικά στα καράβια του σουλτάνου να επαναστατήσουν και να τα κάψουν.

*«Κι όσ' είστε στην αρμάδα, σαν άζια παιδιά,
οι Νόμοι σας προστάζουν να βάλετε φωτιά»,*

Θούριος, στίχ. 81-82.

Επίσης ο Ρήγας προσκαλεί και όλους τους Έλληνες, που εξ αιτίας της σκλαβιάς και της τυραννίας ξενιτεύτηκαν, να έρθουν για να πολεμήσουν. Ολους τους μαζεύει για τον μεγάλο αγώνα,

*«Όσ' απ' την Τυραννίαν πήγαν στην ξενιτειά,
στον τόπον του καθένας ας έλθη τώρα πιά»,*

Θούριος, στίχ. 49-50.

Πρέπει να επισημάνουμε ότι σύμφωνα με το σχέδιο του Ρήγα ο ένοπλος αγώνας της επανάστασής του θα στηρίζονταν στις ντόπιες δυνάμεις των σκλαβωμένων, στους κλεφταρματολούς³¹ και στις δυνάμεις των εμπειροπόλεμων πληθυσμών των Μανιατών και Σουλιωτών καθώς και στις έμπειρες ναυτικές ομάδες των νησιωτών. Τονίζουμε ότι ο Ρήγας δεν απευθύνει έκκληση για βοήθεια στις τότε

Ελληνισμού, Αθήνα 1995, σελ. 540.

²⁹ Ενδεικτικά βλ. Nicholas Charles Pappas, *Greek in Russian Military Service in the late 18th and early 19th centuries*, Institute for Balkan Studies, Θεσσαλονίκη 1991.

³⁰ Τζελίνα Χαρλαύτη, Κατερίνα Παπακωνσταντίνου, *Ναυτιλία των Ελλήνων 1700-1821. Ο αιώνας της ακμής πριν από την Επανάσταση*, Κέδρος-Ιόνιο Πανεπιστήμιο, 2013.

³¹ Χαρακτηριστικά σημειώνει ο Φιλικός Γεώργιος Λασσάνης, «Οι κλέφταις ευρέθησαν οι μόνοι καλώς οπλισμένοι, οι μόνοι οπωσούν εμπειροπόλεμοι...». Γ. Λασσάνη, *Το στρατιωτικόν της Ελλάδος. Δοκίμιον ιστορικόν*, χειρόγραφο στη Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων, σελ. 3.

μεγάλες δυνάμεις της Ανατολής και της Δύσης ούτε στον *Θούριό* του, ούτε στα άλλα επαναστατικά του κείμενα. Γνώριζε καλά πώς οι ξένοι τα συμφέροντά τους θα ενδιαφέρονταν. Θα ηχούσαν ακόμη στα αυτιά του τα όσα θα διάβαζε στη *Γεωγραφία νεωτερική* των συμπατριωτών του «Αλλοίμονο εις εκείνον οπού δεν ημπορεί να διαφενδέυση μόνος του την ελευθερίαν του»³². Γι' αυτό και στήριζε την επανάσταση στη δύναμη και την αποφασιστικότητα των σκλαβωμένων. Πρωτόγνωρη τακτική, που για πρώτη φορά διατυπώνεται από τον Ρήγα. Μέχρι τότε οι Έλληνες προσέτρεχαν στον Πάπα και στις αυλές των χριστιανικών βασιλείων Ανατολής και Δύσης ικετεύοντάς τους να αποστείλουν στρατιωτική βοήθεια για την αποτίναξη του αλλόθρησκου δυνάστη³³.

Επίσης, σύμφωνα με τα έγγραφα των Λεγράνδ και Αμάντου³⁴ διαπιστώνεται ότι ο Ρήγας είχε καταστρώσει επιτελικό σχέδιο για την έναρξη της επανάστασής του από την Πελοπόννησο, από τους εμπειροπόλεμους Μανιάτες. Στη συνέχεια με την παράλληλη εκπαίδευση των επαναστατών θα προχωρούσε στους άλλους εμπειροπόλεμους πληθυσμούς, τους Σουλιώτες, επεκτείνοντας τις επαναστατικές επιχειρήσεις του και στις άλλες περιοχές. Η τακτική αυτή εφαρμόστηκε είκοσι τέσσερα χρόνια αργότερα το 1821 με την έναρξη της επανάστασης στην Πελοπόννησο, όπου και στέριωσε.

Παρατηρούμε ότι ο Ρήγας και στον ένοπλο απελευθερωτικό αγώνα χρησιμοποιούσε από την Ευρώπη τα επιτεύγματα περί πολεμικής τέχνης, το *Στρατιωτικόν Εγκόλπιον*, και τη χρήση της ξιφολόγχης, ενώ παράλληλα στηρίζεται στο δυναμικό των σκλαβωμένων αποφεύγοντας για πρώτη φορά να στηριχθεί στις ξένες δυνάμεις.

Ο Ρήγας ήθελε τον δημοκρατικό τρόπο διακυβερνήσεως του πολύ-εθνικού, πολύ-θρησκευτικού και πολύ-γλωσσικού κράτους του, το οποίο θα δημιουργούνταν μετά την επανάστασή του στον Βαλκανικό χώρο, όπου τότε κυριαρχούσε ακόμη η απολυταρχική οθωμανική εξουσία του σουλτάνου. Για το σκοπό αυτό μεταχειρίζεται ομοίως στοιχεία από τον ελληνικό και ευρωπαϊκό διαφωτισμό. Γι' αυτό τονίζουμε ότι το στρατηγικό σχέδιο του Ρήγα είχε όλα τα χαρακτηριστικά της επανάστασης και όχι της εξέγερσης, κατά την οποία δεν υπάρχει πρόνοια για την περαιτέρω πορεία της.

Σε μία εποχή σκλαβιάς και τυραννίας, ο Ρήγας είχε την πρόνοια να συντάξει για τον Ελληνικό και Βαλκανικό χώρο, ο οποίος θα ελευθερώνονταν μετά την επανάστασή του, τον πρώτο Καταστατικό Πολιτειακό Χάρτη με την επωνυμία *Νέα Πολιτική Διοίκησις*, τίτλος που κάνει ακόμη πιο έντονη την αντίθεση με την παλιά απολυταρχική διοίκηση του Σουλτάνου. Πίστευε ο Ρήγας ότι η αναρχία είναι μορφή τυραννίας, όπως γράφει και στον *Θούριό* του, στίχο 27, «Γιατί κ' η αναρχία ομοιάζει

³² Δημητριάδης, *Γεωγραφία νεωτερική*, Βιέννη 1791, επιμ. Αικατερίνη Κουμαριανού, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα 2006, σελ. 132. Παρόμοια και ο Ανώνυμος ο Έλληνας στην *Ελληνική Νομαρχία*, ό.π., σελ. 199, διερωτάται, «Διατί, αδελφοί μου, να θέλωμεν να αλλάξωμεν κύριον, όταν μόνοι μας ημπορούμεν να ελευθερωθώμεν;». Πρβλ. και Ν. Τοντόροφ, *Η Βαλκανική διάσταση της Ελληνικής Επανάστασης του 1821*, Αθήνα, Gutenberg, 1982, σελ. 76.

³³ Για τις προσπάθειες αυτές των Ελλήνων ενδεικτικά βλ. Μ. Μανούσακα, *Εκκλήσεις (1453-1535) των Ελλήνων λογίων της Αναγεννήσεως προς τους ηγεμόνες της Ευρώπης για την απελευθέρωση της Ελλάδος (Λόγος εκφωνηθείς τη 25^η Μαρτίου 1963 εις την μεγάλην αίθουσαν των τελετών)*, Αριστοτέλειον Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1965. Κωνστ. Σάθα, *Η Τουρκοκρατούμενη Ελλάς. Ιστορικών δοκίμιον περί των προς αποτίναξιν του οθωμανικού ζυγού επαναστάσεων του Ελληνικού έθνους (1453-1821)*, Αθήνα 1869, επανατύπωση Βιβλιοπωλείου Διονυσίου Νότη Καραβία, Αθήνα 1990.

³⁴ Αιμ. Λεγράνδ-Σπ. Λάμπρου, *Ανέκδοτα έγγραφα...*, ό.π., σελ. 11. Κων. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα...*, ό.π., σελ. 155 και 179.

τη σκλαβιά», γι' αυτό και προσπάθησε να συντάξει το Σύνταγμά πριν από την έκρηξη της επανάστασής του, πριν από την κάθοδό του στην Ελλάδα. Κατ' αυτόν τον τρόπο οι επαναστατημένοι Έλληνες και οι άλλοι Βαλκανικοί λαοί θα είχαν έτοιμο ένα σχέδιο για να το ψηφίσουν και να κυβερνηθεί δημοκρατικά η νέα πολιτεία, η οποία μετά την επανάσταση θα αντικαθιστούσε την οθωμανική εξουσία³⁵.

Ο Ρήγας διακήρυχνε εμφαντικά στην *Επαναστατική Προκήρυξη* πως «από την στέρησιν καλών νόμων» προέρχονται του λαού «όλαι αι θλίψεις και οδύναι, τα καθημερινά δάκρυά του, ο αφανισμός του»³⁶. Γι' αυτό προνόησε έγκαιρα να έχει έτοιμο ένα σχέδιο Συντάγματος ώστε οι ελευθερωμένοι επαναστάτες από την απολυταρχική οθωμανική εξουσία να διοικηθούν πλέον δημοκρατικά σύμφωνα με τα αρχαία θέσμια και τις σύγχρονες παραδόσεις των Κοινοτήτων. Για τον σκοπό αυτό από την επαναστατημένη Γαλλία με τη νέα πολιτειακή κατάστασή της πήρε το δημοκρατικό Σύνταγμα του 1793, την κατάκτηση αυτή του ευρωπαϊκού διαφωτισμού. Το μετέφρασε και το εμπλούτισε με αρκετά δικά του ακόμη στοιχεία. Μάλιστα το ονόμασε *Νέα Πολιτική Διοίκησης*³⁷, στην οποία περιλαμβάνεται η *Επαναστατική Προκήρυξη*, τα *Δίκαια του Ανθρώπου* και το Σύνταγμα.

Ο Ρήγας ήταν γνώστης της διπλωματίας και της σημασίας του ψυχολογικού παράγοντα στην έκβαση ιδιαίτερα των επαναστατικών κινημάτων. Γι' αυτό και είχε προνοήσει με την κήρυξη της επανάστασής του να έχει έτοιμη την *Επαναστατική Προκήρυξη*, της οποίας το μεγαλύτερο μέρος είναι κείμενο του Ρήγα, όπως μπορεί κανείς να δει παράλληλα το γαλλικό με το ελληνικό κείμενο³⁸. Θα το διαμοίραζε και θα διακήρυχνε το δίκαιον της ένοπλης εξέγερσης κατά της τυραννικής εξουσίας του σουλτάνου. Δημιουργούσε κατ' αυτόν τον τρόπο το δίκαιον για τη νομιμότητα του επαναστατικού κινήματος, για να είναι σε θέση αμέσως να ζητήσει την πολιτική αναγνώριση. Είναι μία πολύ σωστή πολιτική ενέργεια, μεθοδευμένη κίνηση για να υποστηρίξει τα δίκαια του αγώνα των σκλαβωμένων.

Πρότυπα του Ρήγα ήταν η δημοκρατία των αρχαίων Αθηνών και η δημοκρατική λειτουργία των Ελληνικών Κοινοτήτων³⁹ της εποχής του, οι οποίες ωστόσο είχαν αναπτυχθεί στις αντίξοες συνθήκες της σκλαβιάς. Χαρακτηριστικά ο Άνθιμος Γαζής παρατηρούσε σε υποσημείωση στην επανέκδοση της *Γεωγραφίας* του Μελετίου⁴⁰, πως τα χωριά του Πηλίου «κατά τα πολιτικά διοικούνται δημοκρατικώς με πατριωτισμόν, εξηρημένοι αμέσως από την Κωνσταντινούπολιν, εκλέγοντες κατ' έτος Γέροντας, οίτινες έχουσιν όλην την φροντίδα της πατρίδος των». Παρόμοια και ο Γρηγόριος Κωνσταντάς στην *Χωρογραφία της ανατολικής Θεσσαλίας* σημείωνε πως

³⁵ Και αυτήν την προνοητικότητα του Ρήγα, τον σχεδιασμό και την στόχευση του για την μετά την επανάσταση πορεία, οι επικριτές του την αγνοούν, στοιχείο που δείχνει ότι δεν μελετήθηκε ούτε και αυτό το βασικό μετά τον *Θούριο* επαναστατικό κείμενο του Ρήγα, το Σύνταγμά του.

³⁶ Ρήγα Βελεστινλή, *Τα Επαναστατικά, Επαναστατική Προκήρυξη, Τα Δίκαια του Ανθρώπου, Το Σύνταγμα, Ο Θούριος, Ύμνος Πατριωτικός*, έκδοση Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2005, σελ. 17.

³⁷ Ρήγα Βελεστινλή, *Τα Επαναστατικά...*, ό.π.

³⁸ Βλ. παράλληλα το ελληνικό με το γαλλικό κείμενο στις ακόλουθες εκδόσεις, Λ. Βρανούση, *Ρήγας Βελεστινλής-Φεραίος*, Άπαντα Ελλήνων Κλασικών, τόμ. 2, Αθήνα 1968, σελ. 681-735. Απ. Δασκαλάκη, *Το πολίτευμα του Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1976, σελ. 74-111. Πασχ. Κιτρομηλίδη, *Ρήγα Βελεστινλή, Άπαντα τα Σωζόμενα*, τόμος Πέμπτος, Αθήνα 2000, σελ. 119-135.

³⁹ Για τις Ελληνικές Κοινότητες επί Τουρκοκρατίας ενδεικτικά βλ. Νικολάου Ι. Πανταζόπουλου, *Κοινοτικός βίος εις την Θεσσαλομαγνησίαν επί Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1967. Του Ιδίου, *Ο ελληνικός κοινοτισμός και η νεοελληνική κοινοτική παράδοση*, Παρουσία, Αθήνα 1993.

⁴⁰ Μελετίου, *Γεωγραφία παλαιά και νέα*, έκδοση δευτέρα, επιμέλεια Ανθίμου Γαζή, Βενετία 1807, τόμ. 2, σελ. 455

«καθόλου δεν ευρίσκεις εις αυτόν τον τόπον χωρία αλλά πόλεις μικράς δημοκρατουμένας»⁴¹.

Στη *Νέα Πολιτική Διοίκηση* διακηρύσσονται η ισότητα των πολιτών έναντι των νόμων, η ατομική και εθνική ελευθερία, η ελευθερία έκφρασης των ιδεών, των θρησκευτικών πεποιθήσεων, των συγκεντρώσεων, η ελευθερία του Τύπου, η ασφάλεια των πολιτών, το δικαίωμα της ιδιοκτησίας, η κατάργηση της δουλείας, η αντίσταση στη βία και αδικία κ. ά. Ωστόσο, ο Ρήγας πρόσθεσε και πολλά δικά του κείμενα στο Γαλλικό Σύνταγμα του 1793, το οποίο μετέφρασε και είχε ως πρότυπο, όπως για παράδειγμα ότι έδινε στο Σύνταγμά του δικαιώματα και στις ομάδες τις μειονότητες, στοιχείο που δεν υπήρχε στο γαλλικό σύνταγμα, το οποίο ήταν για τους Γάλλους πολίτες και μόνο. Ο Ρήγας το προσάρμοσε στο πολυεθνικό κράτος του και κατ' αυτόν τον τρόπο προηγήθηκε 150 χρόνια από την Οικουμενική Διακήρυξη του ΟΗΕ του 1948⁴².

Επίσης, στο άρθρο 22 των *Δικαίων του Ανθρώπου*, ο Ρήγας προσθέτει και την εκπαίδευση των κοριτσιών, η οποία δεν υπήρχε στο γαλλικό σύνταγμα. Τα στοιχεία του άρθρου αυτού δείχνουν και την ολοκληρωμένη αντίληψη του Ρήγα για τη μόρφωση, την παιδεία, «*Όλοι χωρίς εξαιρέσιν, έχουν χρέος να ηξεύρουν γράμματα. Η Πατρίς έχει να καταστήση σχολεία εις όλα τα χωρία δια τα αρσενικά και θηλυκά παιδιά. Εκ των γραμμάτων γεννάται η προκοπή, με την οποίαν λάμπουν τα ελεύθερα γένη. Να εξηγούνται οι παλαιοί ιστορικοί συγγραφείς. Εις δε τας μεγάλας πόλεις να παραδίδεται η γαλλική και η ιταλική γλώσσα, η δε ελληνική (δηλ. η αρχαία ελληνική) να είναι απαραίτητος*». Συνιστά από τότε τη διδασκαλία δύο γλωσσών, ώστε να υπάρχει γνώση, επικοινωνία με την Ευρώπη και τα συνακόλουθα με τις επιτεύξεις της, ενώ παράλληλα συνιστά τη διδασκαλία της αρχαίας ελληνικής, που πρέπει να διδάσκεται, και ακόμη να διδάσκονται οι αρχαίοι ιστορικοί, η αρχαία ελληνική πνευματική κληρονομιά, που σημαίνει ότι έδινε μεγάλη σημασία στη γνώση της ιστορίας, «*Ο Ρήγας θεωρεί αναγκαία προϋπόθεση για την απόκτηση της εθνικής αυτογνωσίας την καλλιέργεια της ιστορικής μνήμης μέσω της ιστορίας και της γεωγραφίας*»⁴³.

Ακόμη, τονίζεται ότι οι δημοκρατικοί πολίτες θα πρέπει να συμμετέχουν ενεργά στα κοινά και να υπερασπίζονται τους δημοκρατικούς θεσμούς, θεωρώντας την υποχρέωση αυτή «*το πλέον ιερόν από όλα τα δικάια του και το πλέον απαραίτητον από όλα τα χρέη του*», (*Δίκαια του ανθρώπου*, άρθρο 35) από όλες τις υποχρεώσεις τους προς την πατρίδα⁴⁴. Ο Ρήγας προσφέρει κατ' αυτόν τον τρόπο και ένα σημαντικό διαχρονικό μήνυμα, το οποίο είναι επίκαιρο και στις μέρες μας. Κατόρθωσε, ωστόσο, με το *Σύνταγμά* του να αποδώσει στα ελληνικά τους νέους νομικούς, πολιτικούς και οικονομικούς όρους, οι οποίοι εισάγονταν με τη *Νέα Πολιτική Διοίκηση*, και ακόμη

⁴¹ Γιώργου Θωμά, *Η ανέκδοτη Χωρογραφία της Ανατ. Θεσσαλίας από το Γρηγόριο Κωνσταντά. Ένα χειρόγραφο του 1838*, Βόλος 1991, σελ. 32.

⁴² Νικόλαου Πανταζόπουλου, *Μελετήματα για τον Ρήγα Βελεστινλή*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1998, σελ. 106.

⁴³ Βλ. Γεωργίου Λεοντσίνη, «Ιδεολογικές συνιστώσες στο συγγραφικό έργο του Ρήγα», *Υπέρεια*, τόμ. 2, Πρακτικά Β' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνου-Ρήγας», (Βελεστίνου 1992), Αθήνα 1994, σελ. 621.

⁴⁴ Πρέπει να τονιστεί ότι το δεύτερο μέρος του Άρθρου 35 των *Δικαίων του Ανθρώπου* είναι προσθήκη του Ρήγα και οι ιδέες του αυτές δείχνουν τις σημαντικές πολιτικοκοινωνικές του αντιλήψεις. Συμπληρώνουμε ότι παρόμοιες απόψεις με τον Ρήγα διατυπώνει και ο Αδαμάντιος Κοραής όταν τόνιζε ότι οι πολίτες θα πρέπει να παίρνουν τα όπλα εναντίον όχι μόνον των ξένων, που επιβουλεύονται την πατρίδα τους, αλλά και «όταν αυτοί της πατρίδος οι κυβερνήται, καταπατήσαντες όλα τα ανθρώπινα δίκαια, μελετώσι προφανώς τον εξολοθρευμόν των κυβερνουμένων». Βλ. Αδ. Κοραή, *Προλεγόμενα στο Αριστοτέλους Ηθικά Νικομάχεια*, Παρίσι 1822, και *Προλεγόμενα στους αρχαίους Έλληνες συγγραφείς*, τόμ. Γ', Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1990, σελ. 21.

να χρησιμοποιήσει λέξεις και όρους, που για πρώτη φορά καταγράφονται στο ελληνικό λεξιλόγιο. Με τη *Νέα Πολιτική Διοίκηση* ο Ρήγας προβάλλει τον αντιπροσωπευτικό δημοκρατικό τρόπο διοικήσεως και αντιτίθεται ουσιαστικά στην κληρονομική εξουσία, που εφαρμόζονταν μέχρι τότε, ενώ παράλληλα αντιτίθεται και στους τίτλους ευγενείας, όπως χαρακτηριστικά εκφράζεται στον πρώτο έργο του⁴⁵.

Επισημαίνουμε προσέτι ότι η ενότητα του Βαλκανικού χώρου κατά την εποχή του Ρήγα διατηρούνταν κάτω από την απολυταρχική, δεσποτική εξουσία του σουλτάνου. Ο Ρήγας ήθελε να διατηρήσει αυτήν την ενότητα του Βαλκανικού χώρου, αντικαθιστώντας την απολυταρχική εξουσία, στην οποία δεν υπήρχε σεβασμός στα *Δίκαια του Ανθρώπου*, στα ανθρώπινα δικαιώματα, όπως τα περιγράφει στη *Νέα Πολιτική Διοίκησή* του. Ήθελε να δημιουργήσει την αντιπροσωπευτική, δημοκρατική πολιτεία, η οποία θα είχε κοινούς νόμους για όλους τους λαούς του Βαλκανικού χώρου, «*το κράτος του Ρήγα θεμελιούται επί της συμμετοχής όλων των υποδούλων εθνοτήτων, βάσει της γενικής ρήτηρας της ισότητος-αλληλεγγύης των αποτελουσών αυτό ομάδων, ανεξαρτήτως εθνικής προελεύσεως ή θρησκευτικής πεποιθήσεως*»⁴⁶.

Η δημοκρατική ενοποίηση του Βαλκανικού χώρου θα ήταν αποτέλεσμα όχι της απολυταρχικής εξουσίας, αλλά απόρροια της κοινής θέλησης των λαών να συνυπάρχουν, να έχουν κοινούς νόμους, κοινό σύστημα εκλογής των αντιπροσώπων της κάθε επαρχίας και κοινή διακυβέρνηση, χωρίς διακρίσεις μεταξύ των λαών, όπως ο Ρήγας είχε την πρόνοια να τα γράψει και να τα έχει έτοιμα για την επομένη ώρα μετά την νίκη της επανάστασής του. Η διάσπαση των εθνοτήτων εντός του Βαλκανικού χώρου θα ήταν εις βάρος των ίδιων των λαών. Ήθελε τη συνεργασία τους, την δημοκρατική ενοποίησή τους για το καλό όλων, για την ανάπτυξη και πρόοδο τους. Εξάλλου στον Βαλκανικό χώρο κατά την οθωμανική εξουσία δεν υπήρχαν στεγανά όρια των εθνοτήτων⁴⁷ και κατ' επέκταση στην πολιτεία, που θα δημιουργούνταν μετά την επανάσταση του Ρήγα. Το κράτος του θα ήταν όπως τα σημειώνει και ο ίδιος στο Σύνταγμά του, (άρθρο 2 και 7) χωρίς διάκριση φυλής, θρησκείας και γλώσσας, δηλ. θα ήταν ένα κράτος πολυεθνικό, πολυγλωσσικό και πολυθρησκευτικό.

Προσθέτουμε ότι ενώ χρησιμοποίησε την τρίχρωμη σημαία, όμως αντί της τρίχρωμης κονκάρδας που είχε καθιερωθεί στη Γαλλία, ο Ρήγας διαφοροποιείται και χρησιμοποιεί το «ρόπαλο του Ηρακλέους», ως διακριτικό των δημοκρατών πολιτών. Στο Παράρτημα της *Νέας Πολιτικής Διοικήσεως* ο Ρήγας κάνει αναφορά στη σημαία και τα διακριτικά των δημοκρατικών ανθρώπων του κράτους του. Χαρακτηριστικά σημειώνει, «*Η σημαία [=εθνόσημο] οπού βάνεται εις τα μπαϊράκια και παντιέρες της Ελληνικής Δημοκρατίας, είναι εν ρόπαλον του Ηρακλέους με τρεις σταυρούς επάνω...*». Αξίζει να σημειώσουμε ότι ο Ρήγας με το ρόπαλο και τους τρεις σταυρούς κάνει μια σύνθεση μεταξύ της αρχαίας ελληνικής κληρονομιάς και της Ορθόδοξης

⁴⁵ Ρήγα Βελεστινλή, *Σχολείον των ντελικάτων εραστών*,..., ό.π., σελ. 304, «η αληθινή ευγένεια είναι φυτευμένη εις το υποκείμενον του ανθρώπου, και όχι εις τους ματαίους τίτλους προπατόρων (καθώς μεγαλαυχούν μερικοί, και υπεραίρονται ωσάν να εκατέβηκαν από τα σύννεφα με το ζιμπήλι, και αν τους παρατηρήση κανείς, τους ευρίσκει ή τρελούς ή μωρούς». Προσθέτουμε και του Κοραή, «Δεν είναι άλλο ίσως ανθρώπων γένος πλέον εχθρόν της ελευθερίας και της ισονομίας παρά τους στολιζομένους με τίτλους ευγενείας», *Προλεγόμενα στο Λυκούργου Λόγος κατά Λεωκράτους*, 1826, Αδαμαντίου Κοραή, *Προλεγόμενα στους αρχαίους Έλληνες συγγραφείς*, τόμ. Γ', Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1990, σελ. 392.

⁴⁶ Νικόλαου Πανταζόπουλου, *Μελετήματα για τον Ρήγα Βελεστινλή*,..., ό.π., σελ. 88. Επίσης βλ. Πασχάλη Κιτρομηλίδη, *Ρήγας Βελεστινλής, Θεωρία και πράξη*, Βουλή των Ελλήνων, Αθήνα 1998, σελ. 83-95.

⁴⁷ Επισημαίνουμε ότι είναι λάθος όταν οι συγγραφείς γράφουν για «Ομοσπονδία» του βαλκανικού χώρου στο σχέδιο του Ρήγα, όπως ενδεικτικά βλ. στο Γιάννη Κορδάτου, *Ρήγας Φεραίος και η Βαλκανική Ομοσπονδία*, Εκδοτικός Οίκος Ιωάν. και Π. Ζαχαρόπουλου, Αθήνα 1945.

εκκλησιαστικής παράδοσης, την κιβωτό του Γένους στα χρόνια της σκλαβιάς⁴⁸. Και συμπληρώνει, «*Κάθε Έλληνα και Ελληνίς, ομοίως και κάθε κάτοικος της Δημοκρατίας ταύτης, πρέπει να φορή εις την περικεφαλαίαν του ή εις την σκούφιαν του εν παρόμοιον ρόπαλον, καθώς είναι εις την αρχήν... Τούτο είναι το σημείον του να γνωρίζονται οι ελεύθεροι δημοκράται και ισότιμοι αδελφοί*». Η φράση «*καθώς είναι εις την αρχήν*» δηλώνει ότι, όπως δείχνουν και τα χειρόγραφα αντίγραφα της *Νέας Πολιτικής Διοικήσεως*, τα οποία έχουν διασωθεί, το έντυπο κατά την εκτύπωση είχε οριζόντια το ρόπαλο με τους τρεις σταυρούς επάνω και τις λέξεις «*Ελευθερία – Ισοτιμία – Αδελφότης*». Όμως ο Ρήγας δεν επεξηγεί στο Παράρτημα του Συντάγματός του τι συμβολίζει το ρόπαλο, όπως παρατηρεί και ο Λ. Βρανούσης⁴⁹. Επεξηγεί μόνο τα τρία χρώματα της σημαίας του, τα οποία συμβολίζουν, όπως γράφει, «*Το κόκκινον σημαίνει την αυτοκρατορικήν πορφύρα και την αυτεξουσιότητα του Ελληνικού λαού. Το άσπρον σημαίνει την αθωότητα της δικαίας ημών αφορμής κατά της Τυραννίας. Το μαύρον σημαίνει τον υπέρ Πατρίδος και Ελευθερίας ημών θάνατον*»⁵⁰. Η σημασία του συμβολισμού του «ροπάλου του Ηρακλέους» έμμεσα θα εξαχθεί από τις παραστάσεις στους χάρτες του, τους οποίους τύπωσε την ίδια χρονιά και στους οποίους έχει πολλά στοιχεία, τα οποία βοηθούν στην ερμηνεία του συμβολισμού αυτού⁵¹.

Επισημαίνουμε ωστόσο ότι, έναντι του «ροπάλου του Ηρακλέους» και του επαναστατικού περιεχομένου της *Νέας Πολιτικής Διοικήσεως* του Ρήγα, αρνητική στάση εξέφρασε ο λόγιος Αθανάσιος Πάριος στο χειρόγραφο έργο του *Νέος Ραψάκης*⁵², γραμμένο πιθανότατα κατά το 1805. Καταφέρεται εναντίον του Ρήγα για τις προσπάθειές του να επαναστατήσει τους σκλαβωμένους για την απόκτηση της ελευθερίας τους. Εντύπωση ωστόσο κάνει το γεγονός ότι, ενώ αναφέρει την παρουσία του ροπάλου στην αρχή της *Νέας Πολιτικής Διοικήσεως*, στοιχείο το οποίο δείχνει ότι είχε έμπροσθέν του αντίτιπό της ή αντίγραφό της, παραβλέπει την παρουσία των τριών σταυρών πάνω στο ρόπαλο. Θέλει να αγνοεί τη συμβολική αυτή παρουσία των σταυρών πάνω στο ρόπαλο. Συγκεκριμένα υποστήριξε ο Αθανάσιος Πάριος για τον Ρήγα, «*...βιβλιόριον εξέδωκαν, Ρόπαλον του Ηρακλέους αυτό ονομάσαντες οι Ελληνόφρονες· βιβλίον δηλαδή διεγερτικόν, ερεθιστικόν, παρακινήτικόν, ώστε πάντες οι απανταχού χριστιανοί εν ρητή ημέρα να δείξουν του Ηρακλέους την αλκήν εναντίον των τυραννούντων αυτούς, και τα εξής ο νοών νοήτω*». Και συνεχίζει με διάθεση ίσως χαιρεκακίας για την προδοσία και το τραγικό θάνατο του Ρήγα και των Συντρόφων του, «*Η Θεία Πρόνοια ηλέησε το γένος των Χριστιανών, και προ του να διαδοθούν εις τον Κόσμον εκείνα τα κακέμφοτα ρόπαλα, έκαμε και εμφανέρωθη η αντίθετος αυτή σκευωρία και παρεδόθησαν εις το πυρ· και οι κατά των ιδίων δεσποτών την κοινήν και καινήν ευπρεπίσαντες μάχαιραν, μάχαιρα εύρον μισθόν παραλόγου ζήλου αυτών*».

Ο Ρήγας τονίζει στο Σύνταγμά του, άρθρο 2 και 3, ότι για την καλή διακυβέρνηση της οραματιζόμενης μετά την επανάσταση δημοκρατικής του πολιτείας, θα πρέπει αυτή να είναι διαιρεμένη σε Τοπαρχίες και Επαρχίες, και με

⁴⁸ Για τις θρησκευτικές γενικότερα ιδέες του Ρήγα βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Ρήγας και Ορθόδοξη πίστη*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2005.

⁴⁹ Λεάνδρου Βρανούση, «Η σημαία, το εθνόσημο και η σφραγίδα της Έλληνικής Δημοκρατίας ΄ του Ρήγα», ανάτυπο από τον 8^ο τόμο του *Δελτίου Εραλδικής και Γενεαλογικής Εταιρείας Ελλάδος*, Αθήνα 1992, σελ. 347-388, εδώ στη σελ. 363.

⁵⁰ Ρήγα Βελεστινλή, *Νέα Πολιτική Διοίκησης*, «Παράρτημα», στο *Τα Επαναστατικά*, έκδοση Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2005, σελ. 60-61. Βουλή των Ελλήνων, Ρήγα Βελεστινλή, *Απαντα τα Σωζόμενα*, τόμος πέμπτος, Αθήνα 2000, σελ. 70-71. Απαντα Νεοελλήνων Κλασικών, *Ρήγας Βελεστινλής-Φεραίος*, Αθήνα 1968, τόμ. 2, σελ. 727.

⁵¹ Δημ. Καραμπερόπουλου, *Το ΄ρόπαλο του Ηρακλέους στους χάρτες του Ρήγα. Νέες έρευνες*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2010.

⁵² Σχετικά βλ. Αικ. Κουμαριανού, «Ο Νέος Ραψάκης», *Ο Εραμιστής*, τόμ. 6, 1968, σελ. 1-18.

αντίστοιχη ελληνική ονοματολογία, διαφορετική από εκείνη της τότε οθωμανικής εξουσίας. Ήδη από το άρθρο 1 του Συντάγματός του τονίζει ότι «*Η Ελληνική Δημοκρατία είναι μία...αδιαίρετος μ' όλον οπού παταμοί και πελάγη διαχωρίζουν τες Επαρχίες της, αι οποίαι όλαι είναι ένα συνεσφιγμένον αδιάλυτον σώμα*». Επίσης, στο άρθρο 2 σημειώνει ότι «*Ο Ελληνικός λαός, τουτέστιν ο εις τούτο το βασίλειον [κράτος, επικράτεια] κατοικών, χωρίς εξαίρεσιν θρησκείας και γλώσσης, διαμοιράζεται εις πρώτας συναθροίσεις εις τας Τοπαρχίας, δια να βάλη εις πράξιν την αυτοκρατορικήν [κυριαρχικήν] εξουσίαν του. Ηγουν συναθροίζεται εις κάθε Επαρχίαν, δια να δώση την γνώμην του επάνω εις κανένα πρόβλημα*». Επί πλέον, η πολιτική διαίρεση διευκρινίζεται στο άρθρο 3 του Συντάγματός του, «*Διαμοιράζεται (η Ελληνική Δημοκρατία) δια την ευκολίαν της διοικήσεως και δια να γίνεται η δικαιοσύνη ομοιοτρόπως, εις επαρχίας, τοπαρχίας και προεστάτα*»⁵³.

Ωστόσο, ο Ρήγας ήθελε να έχει λεπτομερείς χάρτες για όλο το Βαλκανικό χώρο, ο οποίος θα ήταν σε αντιστοιχία με το Σύνταγμα του. Γι' αυτό τύπωσε χάρτες για τον χώρο του κράτους του, τη δωδεκάφυλλη *Χάρτα* και τους χάρτες Βλαχίας και Μολδαβίας, σημειώνοντας μάλιστα με ιδιαίτερη διαγράμμιση τα σύνορα τους, όπως έχουμε επισημάνει⁵⁴. Ιδιαίτερα θα πρέπει να προσεχθεί το γεγονός ότι ο Ρήγας δεν τύπωσε άλλους χάρτες εκτός του Βαλκανικού χώρου, του κράτους του, όπως έκαναν άλλοι λόγιοι, όπως για παράδειγμα ο Άνθιμος Γαζής, ο οποίος τύπωσε επί πλέον χάρτες της Ευρώπης, της Ασίας και παγκόσμιο χάρτη⁵⁵.

Ο Ρήγας πήρε τον χάρτη της αρχαίας Ελλάδος του Γάλλου γεωγράφου Guil. Delisle, όπως έχουμε τεκμηριώσει⁵⁶, για το νότιο μέρος της *Χάρτας* του (από τον Αίμο και κάτω) με σκοπό να έχει την ελληνική πολιτική διαίρεση καθώς και την ελληνική ονοματολογία των τοπωνυμίων των τοπαρχιών και επαρχιών και όχι την επικρατούσα της εποχής του, της οθωμανικής. Επίσης χρησιμοποίησε και το χάρτη του Rizzi Zannoni για το βόρειο μέρος της *Χάρτας* του. Ακόμη, τύπωσε λεπτομερείς χάρτες για τη Βλαχία και Μολδαβία, χρησιμοποιώντας προτύπους ήδη χάρτες, οι οποίοι είχαν εκδοθεί στην Ευρώπη. Ετοιμάζε επίσης λεπτομερείς χάρτες για τη Βουλγαρία, τη

⁵³ Και σε άλλα άρθρα του Συντάγματος γίνεται αναφορά στην πολιτική διαίρεση σε Επαρχίες και Τοπαρχίες, όπως στα άρθρα 11-20 για τις «*Πρώτες συναθροίσεις*» δηλ. τις συνελεύσεις του λαού σε κάθε Τοπαρχία με σκοπό την εκλογή των αντιπροσώπων. Επίσης στα άρθρα 25 και 29 «*Περί εθνικής παραστήσεως*» για την εκλογή των βουλευτών. Στο άρθρο 53 «*Περί των έργων του Νομοδοτικού σώματος*» τονίζεται ότι αυτό αποφασίζει να γίνεται «*Κάθε διαμερισμός εις τοπαρχίας και επαρχίας του τόπου της Δημοκρατίας*». Και στα άρθρα 59, 78, 80, 115 και 116 του Συντάγματός του γίνεται αναφορά στην πολιτική αυτή διαίρεση του σχεδιαζόμενου κράτους του Ρήγα σε Επαρχίες και Τοπαρχίες.

⁵⁴ Δημ. Καραμπερόπουλου, *Η «Χάρτα της Ελλάδος» του Ρήγα. Τα πρότυπά της και νέα στοιχεία*. Ανάτυπο από την έκδοση *Η Χάρτα του Ρήγα Βελεστινλή* της επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1998, σελ. 50. Του Ιδίου, *Οι χάρτες Βλαχίας και Μολδαβίας του Ρήγα Βελεστινλή, Βιέννη 1797. Νέα στοιχεία-Ευρετήριο-Αθθεντική επανέκδοση*, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2005, σελ. 37.

⁵⁵ Δημ. Καραμπερόπουλου, «Ο διαφωτιστικός ρόλος του Ανθίμου Γαζή (1764-1828). Παράρτημα: Η εργογραφία του», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 62, 2012, σελ.209-224, και σε ανάτυπο.

⁵⁶ Δημ. Καραμπερόπουλου, *Η «Χάρτα της Ελλάδος» του Ρήγα. Τα πρότυπά της και νέα στοιχεία...ό. π.*, σελ. 22 κ. εξ.

Σερβία και Βοσνία⁵⁷. Τελικά οι χάρτες του ήταν πολιτικοί χάρτες του οραματιζόμενου κράτος του.

Επί πλέον ο Ρήγας εμπλούτισε τη *Χάρτα* του με 162 νομίσματα των αρχαίων πόλεων, τα οποία έλαβε από το Μουσείο της Βιέννης, αναγράφοντας μάλιστα το αντίστοιχο όνομα της εποχής του, στοιχείο με το οποίο ήθελε να δείξει την ιστορική συνέχειά τους. Επίσης, καταχωρίζει τοπογραφικά διαγράμματα ιστορικών χώρων και τόπων, Κωνσταντινουπόλεως, Αθηνών, Σπάρτης, Ολυμπίας, Δελφών, Θερμοπυλών, Πλαταιών, Σαλαμίνας, αρχαίου θεάτρου, τα οποία έλαβε από έργο του Γάλλου *Barbie du Bocage*⁵⁸ και σχεδίασε το τοπογραφικό διάγραμμα της γενέτειράς του, αναγράφοντας αρκετά αρχαιολογικά και ιστορικά στοιχεία. Οι αρχαιολογικές πληροφορίες, τις οποίες καταχώρισε στη *Χάρτα* του τον ανέδειξαν ως τον πρώτο αρχαιολόγο του νεότερου ελληνισμού, σύμφωνα με τη μελέτη του αρχαιολόγου Ευάγγελου Κακαβογιάννη⁵⁹.

Στους χάρτες του καταχώρισε και συμβολισμούς, όπως το «ρόπαλο του Ηρακλέους»⁶⁰, το οποίο είναι διαχρονικό και εκτείνεται σε όλο το κράτος του, στον τίτλο της *Χάρτας*, στην *Επιπεδογραφία της Κωνσταντινουπόλεως*, και στους χάρτες Βλαχίας και Μολδαβίας. Μάλιστα στους χάρτες Βλαχίας και Μολδαβίας πρόσθεσε τις προσωπογραφίες των ηγεμόνων τους, συνοδευόμενες με επιγράμματα σε αρχαία διατύπωση. Ιδιαίτερα στον χάρτη της Μολδαβίας, στην περιοχή του Ευξείνου Πόντου καταχώρισε και ορισμένα αρχαία τοπωνύμια καθώς και μία φράση για την πόλη «Τύρα», την οποία έλαβε από την Γαλλική *Encyclopédie*, όπως έχουμε δείξει⁶¹.

Προσθέτουμε ορισμένα ακόμη στοιχεία τα οποία αναδεικνύουν την συνθετική τακτική του Ρήγα μεταξύ των ελληνικού και ευρωπαϊκού διαφωτισμού. Στην *Επαναστατική Προκήρυξη*⁶² ο Ρήγας κατά την μετάφραση του γαλλικού κειμένου δεν μεταφράζει τον όρο «Υπέρτατον Όν» (*Suprême Être*), όρο της φυσιοκρατικής, υλιστικής θεώρησης. Υποθέτουμε ότι ενσυνείδητα δεν τον μετέφερε στο ελληνικό κείμενό του, αν και γνώριζε την ελληνική απόδοσή του, διότι τον αποδίδει σε άλλο κείμενό του, τον *Νέο Ανάχαρσι*⁶³. Δεν θα συμπεριέλαβε μάλλον τον όρο αυτό στο ελληνικό κείμενό του διότι θα τον θεώρησε έξω από την Ορθόδοξη αντίληψή του. Και σε επικουρία της άποψης αυτής έρχεται τα όσα ο Ρήγας γράφει παρακάτω στην *Επαναστατική Προκήρυξη*, τα οποία είναι δικά του κείμενα. Συγκεκριμένα, όταν αναφέρεται στα ανθρώπινα δίκαια, τονίζει ότι αυτά τα φυσικά δίκαια «θεόθεν», από

⁵⁷ Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Johann Christian von Engel, *Geschichte des Ungrischen Reichs und seiner Nebenlande*. – τόμ. I: *Geschichte des alten Panoniens und der Bulgarey*, Halle 1797, σελ. 473-474. Την μαρτυρία μνημονεύει ο Γ. Λαΐος, «Οι χάρτες του Ρήγα. Έρευνα επί νέων πηγών», *Δελτίο Ιστορικής Εθνολογικής Εταιρείας*, τόμ. 14, (1960), σελ. 231-312, Παράρτημα II, σελ. 296-298. Επίσης στα βιβλία κατά τη σύλληψή του μετά την προδοσία στην Τεργέστη, ο Ρήγας είχε και ένα χάρτη της Σερβίας, Βοσνίας, τον οποίο, υποθέτουμε, ότι μάλλον θα τον ήθελε για να εκδώσει και για τις περιοχές αυτές λεπτομερή χάρτη διαιρεμένο σε Επαρχίες και Τοπαρχίες. Βλ. Κων. Άμαντου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1930, φωτομηχανική επανέκδοση με την προσθήκη ευρετηρίου από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1997, σελ. 145.

⁵⁸ *Barbie du Bocage, Recueil de Cartes Géographiques*, Parsi, 1788.

⁵⁹ Ευαγ. Κακαβογιάννη, «Η Έπιπεδογραφία της Φεράς» από άποψη αρχαιολογική», *Υπέρεια*, τόμ. 1, *Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνου-Ρήγας»*, (Βελεστίνου 1986), Αθήνα 1990, σελ. 423-448.

⁶⁰ Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Το "ρόπαλο του Ηρακλέους" στους χάρτες του Ρήγα. Νέες έρευνες*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2010.

⁶¹ Δημ. Καραμπερόπουλου, «Ρήγας και Γαλλική *Encyclopédie*. Μι ακόμη χρησιμοποίησή της στα 1797», *Ο Ερασιστής*, τόμ. 25, 2005, σελ. 418-420, και ανεξάρτητα με προσθήκη εικόνων, Αθήνα 2010.

⁶² Βλ. παράλληλα το ελληνικό με το γαλλικό κείμενο στις ακόλουθες εκδόσεις, Λ. Βρανούση, *Ρήγας Βελεστινλής-Φεραίος*, Άπαντα Ελλήνων Κλασικών, τόμ. 2, Αθήνα 1968, σελ. 681-735. Απ. Δασκαλάκη, *Το πολίτευμα του Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1976, σελ. 74-111. Πασχ. Κιτρομηλίδη, *Ρήγα Βελεστινλή, Άπαντα τα Σωζόμενα*, τόμος Πέμπτος, Αθήνα 2000, σελ. 119-135.

⁶³ Ρήγα Βελεστινλή, *Νέος Ανάχαρσις, ..., ό.π.*, σελ. 268.

τον Θεό, δόθηκαν στο λαό «*δια να ζήση ησύχως επάνω εις την γήν*». Ορθόδοξη ιδέα, τελείως διάφορος από την φυσιοκρατική αντίληψη του ευρωπαϊκού διαφωτισμού. Ο Ρήγας ενσωματώνει ό,τι καλό εύρισκε, το οποίο θα ήταν ταιριαστό με τις δικές του αξιακές ιδέες, τις οποίες διατυπώνει σε όλο το έργο του. Ακολουθεί συνθετική τακτική στην ανάπτυξη των αντιλήψεών του για την επανάσταση των σκλαβωμένων.

Ένα άλλο στοιχείο δηλωτικό της τακτικής του Ρήγα στην πρόοδο και αναγέννηση του ελληνισμού είναι η προσπάθεια καθαρισμού του λεξιλογίου του από τις ξένες λέξεις, όπως επίσης και η καθιέρωση των ελληνικών τοπωνυμίων στους χάρτες του. Κατά τη σύνταξη των ευρετηρίων των έργων του με την ευκαιρία της φωτομηχανικής επανέκδοσής τους από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, διαπιστώσαμε ότι ο Ρήγας χρησιμοποιούσε λιγότερες ξένες λέξεις όσο προχωρούσε στην ολοκλήρωση του επαναστατικού του σχεδίου. Στα πρώτα βιβλία του, *Φυσικής απάνθισμα* και *Σχολείον των ντελικάτων εραστών*, περιέχονται πολλές ξένες λέξεις. Αυτές μειώνονται στα έργα της δεύτερης περιόδου, του 1797, και μάλιστα στα δύο τελευταία έργα του, *Τα Ολύμπια* και *Επαναστατική Προκήρυξη*, δεν περιέχουν ξένες λέξεις. Έχει καθαρίσει τελικά το λεξιλόγιό του⁶⁴.

Παρόμοια, ο Ρήγας προσπάθησε α αντικαταστήσει τα οθωμανικά τοπωνύμια του ελληνικού χώρου με αντίστοιχα ελληνικά, όπως παρατηρούμε στους χάρτες του. Ανέγραψε ελληνικά τοπωνύμια για τις επαρχίες, τις τοπαρχίες, τις πόλεις, τις κωμοπόλεις και τα χωριά. Για τον σκοπό αυτό, όπως έχουμε δείξει, ο Ρήγας χρησιμοποίησε για την *Χάρτα της Ελλάδος* ως πρότυπο τον χάρτη της αρχαίας Ελλάδος του Guil. Delisle, και ίσως τη *Γεωγραφία* του Μελετίου. Κατ' αυτόν τον τρόπο ηγείται της προσπάθειας καθιέρωσης των ελληνικών τοπωνυμίων έναντι των αντίστοιχων καθιερωμένων οθωμανικών.

Μετά τα παραπάνω, συνοπτικά μπορεί να λεχθεί ότι ο Ρήγας Βελεστινλής στη διατύπωση του στρατηγικού σχεδίου της επανάστασής του για την απελευθέρωση των σκλαβωμένων εφήρμοσε μια συνθετική τακτική, με στοιχεία από τον ευρωπαϊκό διαφωτισμό και αντίστοιχα από την ελληνική πνευματική κληρονομιά. Δεν ακολούθησε μονομερώς ούτε το ένα άκρο αποδεχόμενος άκριτα το φυσιοκρατικό, υλιστικό πνεύμα του ευρωπαϊκού διαφωτισμού, ούτε το άλλο άκρο των Ελλήνων λογίων που αρνούσαν ό,τι προέρχονταν από τη Δύση. Και για παράδειγμα αναφέρουμε τα όσα υποστήριζε ο Αθανάσιος ο Πάριος στην *Αντιφώνησή*⁶⁵ του, «*ένα καιρόν, ημείς οι ανατολικοί είχαμεν φόβον δια εκείνους οπού επήγαιναν εις την Ευρώπην, μη τύχη και πάθουν ένα από τα δύο, ή τη σωφροσύνην να χάσουν, ή να πέσουν εις Λατινισμόν. Την σήμερον αυτά τα δύο, λογίζονται παραμικρά και σχεδόν το ουδέν, ως προ το έσχατον, και ακρότατον των κακών, την αθειάν*».

Με τα έργα του ο Ρήγας επιτυγχάνει μια σύνθεση στοιχείων εκ του ελληνικού και του ευρωπαϊκού διαφωτισμού. Έπαιρνε ό,τι έκρινε καλό, με σκοπό την ωφέλεια του Γένους του και τελικά με την εφαρμογή του στρατηγικού σχεδίου της επανάστασής του επιζητούσε την απελευθέρωση των συμπατριωτών του από την σκλαβιά, για να ζήσουν πλέον με ελευθερία και δικαιοσύνη, χωρίς να αλλοιώνεται η υπόστασή τους, σπάζοντας τα δεσμά της αλλοτρίωσης.

⁶⁴ Δημ. Καραμπερόπουλου, *Ο Ρήγας μεταφραστής των Ολυμπίων του Μεταστάσιο*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2001.

⁶⁵ Αθανασίου Παρίου, *Αντιφώνηση*, Τεργέστη 1802, σελ. 38. Φιλ. Ηλιού, *Ελληνική Βιβλιογραφία, του 18ου αιώνα. Βιβλία - Φυλλάδια*, τόμ. πρώτος, Αθήνα 1997, αρ. 1802.5, σελ. 28-23.

